

בס"ד, כ"ח אלול תשס"ז (11/9/07)

מכירת חלקת קבר וענייני טהרת המת

מאת הרב יוסי שרעבי

א. הקדמה

הנדון שבפנינו נוגע לשתי שאלות מרכזיות. האחת, האם קיימת הגבלה דתית על מכירת חלקת קבר ע"י בעליה, והשניה, בענייני טהרת המת. בדיונו נבחן את מעמדה של חלקת קבר שנרכשה כדין ע"פ חוזה רכישה, ואת זכויותיו של בעל החלקה למוכרה או לתיתה בלא תמורה. אכן, כדבר שבשיגרה חוזה רכישה כזה מטבעו כולל גם את שירותי הקבורה להם זכאי הרוכש,¹ אליהם לא נוכל להתייחס במסגרת זו. רק נציין כאן את הוראתו של רבן גמליאל לנהוג בקבורתו כמנהג פשוטי העם כדי שיטלו ממנו דוגמא והוצאות הלווית המת וקבורתו יהיו שווים לכל נפש.² נעיר בקצרה על מעמדו של חוזה הרכישה הנזכר, ועל שאלת הויתור על החלקה במקרה שהרוכש לא השתמש בה מסיבה כלשהי. לבסוף, נדון בעיקרי מנהג הטהרה וטעמיו, וההשלכות שיש לכך לגבי העוסקים בטהרה והרשאים להיות נוכחים בעת ביצועה.

ב. מכירת קבר

כעיקרון, מכירה ורכישה של חלקת קבר הן פעולות מוכרות ותקפות ככל פעולה קניינית במקרקעין, כשהמגבלות עליהן מעטות ונגזרות בדרך כלל מהדינים המיוחדים של כבוד המת וכבוד המשפחה ומדיני טומאת המת.

1. חשיבות הבעלות על חלקת הקבר

כבר מהסיפור הידוע של רכישת אחוזת הקבר מעפרון החתי ע"י אברהם אבינו,³ עולה החשיבות של רכישת מקרקעין לקבורה, ואפילו מחיים,⁴ כדי שבבוא השעה המת ייקבר בחלקת קבר

¹ בדרך כלל, יש בנסיבות מיוחדות המביאות לצורך ברכישה של חלקת קבר, כדי להצדיק תוספת תשלום על שירותי הקבורה המגיעים ע"פ חוק במקרה של אזרח ישראלי (כגון: הסעת המת למרחק רב יותר מבית הקברות האיזורי בו הוא זכאי להיקבר ע"פ חוק), או תשלום מלא במקרה של אזרח זר.

² ראה מועד קטן, דף כז ע"ב. כעיקרון, הפעולות הנעשות להלווית המת מוגדרות כחסד של אמת, אולם מותר לח"ק ליטול שכר עבור עבודתם. ראה כל בו על אבלות (מובא להלן הערה 51), עמ' 55.

³ בראשית, פרק כג.

בבעלותו,⁵ שכן גנאי הוא לאדם להיות קבור בקבר שאינו שלו.⁶ מסיבה זו ראוי שאפילו אדם חסר אמצעים ישלם סכום כלשהו עבור חלקת קבר,⁷ ורק אם אין לו כל אמצעים הרי הוא נקבר משל הציבור שמקנה לו את חלקו.⁸

לבעלות על חלקת קבר יש השלכה גם על איסורים שונים בדיני הקבורה. כך למשל, על אף האיסור לפנות מת לאחר שנקבר, מותר לפנותו מקבר שאינו שלו לקבר שלו, אפילו אם הקבר הנוכחי מכובד יותר מהקבר שבבעלותו.⁹ יתר על כן, מת שנקבר בקרקע פרטית בלא שרכש בחייו (או קרוביו לאחר מותו) את חלקת הקבר מהבעלים ונקבר שם ללא רשות, הקבורה נחשבת גזילה,¹⁰ ומותר לפנותו משם,¹¹ ומקום הקבר טהור ואין בו איסור הנאה.¹²

הנה כי כן, נוכחנו לדעת מה מקור הצורך ברכישת חלקת קבר בעבר. כיום, במדינת ישראל הזכות לחלקת קבר ושירותי קבורה מוסדרת בחקיקה,¹³ אולם עדיין יש נפקויות שונות לגבי יהודים אזרחי ישראל החפצים להיקבר מחוץ לתחום מגורם, ליהודים תושבי חוץ החפצים להיקבר בארץ ישראל ועליהם לרכוש חלקת קבר או לגבי יהודי התפוצות הנקברים במקום מושבם, כשהזכות לקבורה, אם קיימת, מוגדרת על פי חוקי מדינתם.

2. מעמדה ההלכתי של חלקת קבר מיועדת

כדי להבין את האפשרות לרכוש או למכור חלקת קבר מהבחינה ההלכתית יש לבחון את מעמדה של חלקת הקבר שיועדה לקבורה בכלל או למת מסויים.

⁴ אמנם, אברהם אבינו קנה את מערת המכפלה רק לאחר ששרה נפטרה (וע"פ המסורת אף אדם וחוה היו קבורים שם באותה עת, ראה עירובין, דף נג ע"א; בראשית רבה, פרשה נח), אך כידוע היא שימשה כאחוזת קבר משפחתית לעתיד, לאברהם עצמו וכן ליצחק ורבקה ויעקב ולאח.

⁵ ראה הרב י"מ טיקוצ'ינסקי, **גשר החיים**, כרך א (ירושלים תש"כ), עמ' רצה-רצו.

⁶ ראה בבא בתרא, דף קיב ע"א; ירושלמי, מועד קטן, פרק ב, הלכה ד.

⁷ שו"ת חתם סופר, יורה דעה, סימן שלא.

⁸ **גשר החיים**, שם, בעמ' רצו.

⁹ שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שסג, סעיף א.

¹⁰ רש"י, סנהדרין, דף מז ע"ב, ד"ה קבר הנמצא. כמוכן, המת איננו אישיות משפטית לעניין זכויות וחובות, אך הקבורה שנעשתה ע"י בני המשפחה הרי היא גזילה, ומסתבר שעליהם מוטלת החובה לפנותו. בעניין כשרותו המשפטית של המת ראה תלמוד בבלי, שבת, דף ל ע"א: "אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב (תהלים פח, ו) 'במתים חפשי' - כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצוות". להיעדר כשרות משפטית של המת, למשל לעניין זכויות קנייניות, ראה רמב"ם, הלכות זכיה ומתנה, פרק י, הלכה יב; רמ"א, חושן משפט, סימן רי, סעיף ג. השווה תיק 1191/כ"ו בביה"ד האיזורי בתל אביב, **פד"ר ו**, עמ' רצא-שיד.

¹¹ גם חזקת שלוש שנים לא תועיל. ראה אבל רבתי, פרק יד.

¹² סנהדרין, דף מז ע"ב; שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שסד, סעיף ב (ראה גם סעיף ו, שגם לאחר שפינו את הקבר מותרת הנאה שאין בה בזיון למת משום כבודו). ראה רש"י, סנהדרין, שם, ד"ה מקומו. כן ראה ש"ך, יורה דעה, שם, ס"ק ה, שהנימוק מדוע אין הקבר נאסר בהנאה הוא ע"פ הכלל שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו.

¹³ מסתבר שזכות זו המוקנית לאדם ע"פ החוק די בה כדי שהמת ייחשב קבור בקרקע בבעלותו.

נחלקו אמוראים בתלמוד¹⁴ בעניין אריגת בגד למת ונפסק כשיטת רבא ש"הזמנה לאו מילתא",
דהיינו ייעוד בגד או חפץ למת אפילו לאחר פטירתו אין בו כדי לאסור את הבגד בהנאה¹⁵ כמו דינם
של החפצים הצמודים למת ומשמשים בפועל לקבורתו, כגון תכריכים וכדו'.¹⁶
כך גם לגבי קבר וחריגיו,¹⁷ עצם ייעודם למת מסויים אין בו כדי לאסור את הקבר וחריגיו
בהנאה¹⁸ ומותר להשתמש בחלקת הקבר ואף למוכרה.¹⁹

אמנם, לבית קברות שנרכש ויועד לשם כך ולכל השטחים שהוקצו לצורכו,²⁰ יש דינים מיוחדים
מדברנן²¹ מעצם ייעודו לבית קברות וגם זאת לאחר שכבר נקבר שם מת,²² ואולם הדינים הללו
מגדירים את השימושים וכללי ההתנהגות המותרים בבית הקברות, כשהמאפיינים נגזרים מיחס
של קדושה וכבוד למתים הדומים לקדושה וכבוד שיש לנהוג בבית הכנסת,²³ כמו גם מאפיינים
מיוחדים נוספים הנובעים מהצורך לשמור על כבוד המתים.
וז"ל הרמב"ם :

"בתי הקברות אסורין בהנאה, כיצד: אין אוכלין בהן, ואין שותין בהן, ואין עושין
בהן מלאכה, ולא קורין בהן ולא שונין בהן, כללו של דבר: אין ניאותין בהן, ולא

¹⁴ סנהדרין, דף מז ע"ב.

¹⁵ הכוונה במושג זה לשימוש בחפץ אך גם להנאה אחרת שאינה שימוש דווקא, כגון להשתכר ממכירתו.

¹⁶ שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שמט; גשר החיים, כרך ב, פרק ד.

¹⁷ אכן, בקבר שכבר נקבר בו מת, יש אבחנה מצד איסור השימוש וההנאה, בין הקרקע לבין מה שנבנה עליה. ראה
שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שסד.

¹⁸ סנהדרין, דף מח ע"א; שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שסד, סעיף א. ראה גם, אבל רבתי, פרק יד; טור ושולחן ערוך,
שם, סימן שסח, סעיף ג; ערוך השולחן, יורה דעה, סימן שסח, סעיף ז.

¹⁹ בשו"ת ציץ אליעזר השיב לשאלה של החברה קדישא בירושלים, מה דינן של חלקות קבר בהר הזיתים שנרכשו ע"י
אנשים שבסופו של דבר נקברו במקום אחר ואי אפשר להעבירם לחלקות הקבר שרכשו, וז"ל (שו"ת ציץ אליעזר, חלק
י, סימן מ, אות ט): "דבנוגע לקברים שהכינו לקבורה ועוד לא קברו בהם, הדין פשוט בשו"ע [יו"ד] סי' שס"ד סעיף א'
דלא נאסר עצם הקבר בהנאה. ובמפורט מצינו שנשאל על כך בספר תבואות השדה ח"ה בתשו' שבסוף הספר: ע"ד מי
שקנה קרקע ביה"ק מהח"ק עברו ועבור אשתו ונתגלגל הדבר שאחד משנים אלו מת במקו"א ונקבר שם במקום
שמת אם מותר לקבור אחר באותו מקום או שמוכר שישאר פנוי מכל לאשר כבר הוקצה לאחר, והשיב דהדבר פשוט
דאפילו למ"ד הזמנה מילתא מ"מ קרקע מחובר לא מתסר בהזמנה בעלמא, דאפילו להי"א ברמ"א יו"ד סי' שס"ד
סעי' א' לא נאסר רק אם לקחו מן הקבר וחזרו ונתנו עליו דהוי תלוש ולבסוף חברו, הא מחובר ממש לא נאסר, ועוד
דפשיטא דמי שקונה מקום ביה"ק עבור עצמו גם בשעת הקנין לא היה ברור שיקבר שם דאטו יוכל אדם לידע באיזה
מקום יקבר, וכבר אמרו בגמ' (סוכה נ"ג) רגלוהי דבר אינש ערבין ביה באתר דמתבעי תמן מובלין יתיה, וא"כ לא שייך
הזמנה על הספק, ואפי' בתלוש כה"ג לא היה נאסר משום הזמנה מה שלא הוזמן רק על הספק וכו' עכ"פ היכא דלא
נקבר שם מי שקנו עברו אותו קרקע פשיטא שמותר לאחר ג"כ וכו' עיי"ש. הרי הוראה ברורה להיתר בזה מהגאון
בעל תבואות השדה ז"ל".

²⁰ בקנין בית קברות חדש או בהוספת שטח לבית קברות קיים, יש מנהגים מיוחדים לכל קהילה בעריכת טקס
ואמירת פסוקים וכדו'. ראה גשר החיים, כרך א, שם, בעמ' שא-שב; הרב ג' צינר, נטעי גבריאל, חלק א (ירושלים
תשס"א), פרק צה, עמ' תשח-תשכ.

²¹ ב"ח, יורה דעה, סימן שסח; גשר החיים, כרך ב, עמ' נח.

²² כך עולה מדברי הרב טיקוצ'ינסקי, גשר החיים, שם, בעמ' רפו; שו"ת דעת כהן, סימן רא.

²³ ראה שלטי גיבורים, סנהדרין, דף טו ע"א מדפי הרי"ף.

נוהגין בהן קלות ראש. לא ילך אדם בתוך ארבע אמות של קבר ותפילין בידו וספר תורה בזרועו, ולא יתפלל שם, וברחוק ארבע אמות מותר".²⁴

אין בכל האמור באיסורי הנאה מבית הקברות ובכללי ההתנהגות בו, כל הגבלה על מכירה או מסחר בחלקת קבר בתחומו. ועל כן, מאחר שאין הגבלה מיוחדת במכירת חלקת קבר רק מעצם היותה חלק מבית קברות הרי שדין מכירתה זהה לדין מכירה של חלקת קבר ממקרקעין פרטיים. להלן נבחן את מקורות ההלכה העוסקים מפורשות במכירת חלקת קבר.

3. מכירה ורכישה של חלקת קבר

מותר לבעל מקרקעין למכור חלק ממקרקעיו או כולם לצורך כריית קברים, ולא זו בלבד אלא שבחווה מכירה כזו תנאי הממכר יפורשו על פי מנהגי הקבורה הנוהגים באותה עת.²⁵ כך עולה מהמשנה והתלמוד במסכת בבא בתרא:

"המוכר מקום לחבירו לעשות לו קבר וכן המקבל²⁶ מחבירו לעשות לו קבר עושה תוכה של מערה ארבע אמות על שש...

ועושה חצר על פי המערה שש על שש כמלא המטה וקובריה ופותח לתוכה שתי מערות אחת מכאן ואחת מכאן...".²⁷

משנה זו נשנתה על רקע המנהג שרווח בתקופת המשנה לקבור בחלקות קבורה משפחתיות,²⁸ בעיקר בכוכים במערות קבורה, בצד המנהג לקבור בבתי קברות ציבוריים, ומהקשר הדברים ותוכנם בתלמוד ובספרות ההלכתית, ניתן ללמוד כי לפחות באשר לפרשנות תנאי הממכר דין מכירת קרקע לקבורה כדין מכירת מקרקעין לכל צורך אחר. אולם לא רק בעל מקרקעין שלא יועדו לקבורה מראש יכול למכור את מקרקעיו לאחר לצורך קבורה, אלא גם מי שבבעלותו חלקת קבר המיועדת לו, יכול למכרה.²⁹ עניין זה יכול להילמד דווקא מן החריג המלמד על הכלל, בו נדון מקרה של ביטול מכירה כזו:

"המוכר קברו ודרך קברו, מקום מעמדו והספדו, באים בני משפחתו וקוברים אותו בעל כרחו של לוקח, ונותנים לו דמי הקבר שקברו אותו בה".³⁰

הלכה זו מקורה בתקנה מיוחדת של חז"ל³¹ והנימוק ההלכתי לביטול המכר³² הינו "פגם משפחה".³³ בהסבר מהות הפגם נאמרו כמה פירושים, יש שפירשו שגנאי הוא למשפחה שאין

²⁴ רמב"ם, הלכות אבל, פרק יד, הלכה יג. ראה עוד פרטי הלכות בשו"ע וברמ"א, יורה דעה, סימן שסח, סעיף א.

²⁵ שולחן ערוך, חושן משפט, סימן ריז, סעיף ו; ערוך השולחן, חושן משפט, סימן ריז, סעיף ה.

²⁶ פירוש: קבלן עבודה לביצוע חציבת המערה וכוכי הקבורה בקרקע המזמין.

²⁷ משנה, בבא בתרא, פרק ו, משנה ח.

²⁸ ראה **אנציקלופדיה תלמודית**, כרך ג, ערך "בית הקברות", עמי' רנט-רסז; רשב"ם, בבא בתרא, דף ק ע"ב, ד"ה לעשות.

²⁹ לכאורה ניתן למכור לאו דוקא לשם קבורה.

³⁰ שולחן ערוך, חושן משפט, סימן ריז, סעיף ז; שולחן ערוך יורה דעה סימן שסו. מקור הדין בברייתא, ראה בבא בתרא, דף ק ע"ב.

³¹ רשב"ם, בבא בתרא, דף ק ע"ב, ד"ה על כרחו.

לקרובם מקום קבורה בחלקת הקבר המשפחתית,³⁴ ויש שפירשו שגנאי הוא שייקבר אדם זר עם בני המשפחה בחלקת הקבר המשפחתית.³⁵

מכל מקום, העולה מהלכה זו הוא שלמרות הפגיעה בזכות הקניין של הרוכש במכר שנעשה כדין תיקנו חכמים שהמכר יבוטל בשל "פגם המשפחה". חריג זה מלמד על הכלל שמכירת מקרקעין שכבר יועדו לקבורה בתוך מערכת קברים משפחתית שייכתן שכבר קבורים בה מתים, הינה מכירה תקפה שרק בנסיבות מיוחדות יש כדי לבטלה.

מכל האמור עד כה עולה, שלולא הוראות החוק בסעיף 3א14 לחוק שירותי הדת היהודיים (נוסח משולב) תשל"א-1971, לא היתה מניעה הלכתית בעצם פעולת המכירה או המסחר בחלקות קרקע שיועדו לקבורה.³⁶

ג. מכירת קבר – ההיבטים החוקיים והחוזיים

דיוננו עד כה נוגע אך ורק למקורות ההלכה בלא להתייחס לשני מרכיבים משמעותיים בענייני הקבורה כיום במדינת ישראל. האחד, חוקי המדינה הקובעים הגבלות על רכישה ומכירה של חלקת קבר הן לאזרח והן לחברה קדישא. לחוקים ולתקנות בעניין זה יש השלכה על שאלות הלכתיות שונות הנוגעות לתחולת הקניין, לא רק מעצם היותם חוק המדינה³⁷ אלא גם בעצם יצירת נוהג³⁸ מכוחם, שעליו מסתמכים הצדדים בעריכת חוזה רכישה.

המרכיב השני, נוגע לחוזה הרכישה של הקונה מחברה קדישא, שהיא אחת הרשויות המוסמכות מטעם המדינה למכור חלקות קרקע בבתי עלמין המנוהלים על ידה ע"פ חוזה מכירה שמנוסחים על ידה, ובמגבלות הקבועות בחוק.

בדברים שלהלן נתייחס בקצרה להיבט החוזי.

³² אמנם במקרה של מכירת מקום קברי אבותיו דעת רב האי גאון שאין המכר בטל, והראב"י סובר שגם במקרה זה המכר בטל, ראה מרדכי, בבא בתרא, פרק שישי, סימן תקע.

³³ בבא בתרא, שם; בכורות, דף נב ע"ב. במקרה נוסף של פגם משפחה ראה שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שסו, סעיף ב.

³⁴ ראה רש"י כתובות דף פד ע"א ד"ה משום; סמ"ע, חושן משפט, סימן ריז, ס"ק יד; ש"ך, יורה דעה, סימן שסו, ס"ק ב. נימוק זה מדגיש את החריגה מן המנהג בתוצאה בני המשפחה לא יהיו קבורים במקום אחד. אמנם, קיימים גוונים נוספים להסבר זה, בהם הדגש הוא על כך שלמוכר הקבר לא יהיה מקום קבורה (ראה מגיד משנה, הלכות מכירה, פרק כד, הלכה יז, בשם הר"ש; רש"י על הרי"ף, בבא בתרא, דף מט ע"ב מדפי הרי"ף, ד"ה משום), או שבכלל לקרובי המשפחה לא יהיה מקום קבורה (רשב"ם, בבא בתרא, דף ק ע"ב, ד"ה משום).

³⁵ ראה נימוקי יוסף, בבא בתרא, דף מט ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה וקוברין.

³⁶ אין בכך כדי לשנות מתוקפן של כל ההלכות הקשורות לאיסורים, לטומאה ולהלכות בית הקברות.

³⁷ ראה ש"י שילה, דינא דמלכותא, ירושלים תשל"ה.

³⁸ ראה למשל אי שוחטמן, "הכרת ההלכה בחוקי מדינת ישראל" שנתון המשפט העברי טז-יז (תש"ן-תשנ"א), עמ'

החברה קדישא בתפקידה כמוכרת החלקה לקבורה מצד אחד והרוכש מצד שני רשאים לערוך חוזה מכירה ולקבוע בו תנאים, ואכן חוזי מכירה נערכו מאז ומעולם.

מאחר שמדובר במקרה דנן ברכישה של חלקת קבר, וכפי הנראה בחוזה המכירה אין סעיף שמסדיר את הזכויות במצב שנוצר, הרי שמבחינת דיני הקניין במשפט העברי כאמור לעיל, לרוכש יש בעלות על חלקת הקבר ולא זכות קבורה בלבד³⁹ ועל כן הוא יכול למכור או לתת את חלקת הקבר לאדם אחר. במקרה זה בעלי הדין הנכונים הם יורשי הקונה או המקבל, והתביעה נגדם תהיה בהתאם למוסכם בינו לבין הקונה או המקבל.

הרוכש יכול לתת בחזרה את חלקת הקבר לחברה קדישא או אפילו להפקירה אך אין הוא יכול לוותר עליה, שכן אין אפשרות להסתלק מבעלות ו"לוותר" על רכוש ע"פ המשפט העברי אלא אך ורק להקנותו. ויתור או מחילה יכולים להיעשות על חובות או התחייבויות בלבד, אך לא על נכסים מוחשיים.⁴⁰

ממילא עולה שאם הרוכש נתן את חלקת הקבר שבבעלותו לקרובו ללא תמורה, אין לו עילת תביעה נגד החברה קדישא וגם לא נגד יורשי המקבל.

אכן, דומה שמקרה זה של נתינת חלקת הקבר של הרוכש לקרוב משפחתו אינו שכית, הן בשל הוראות החוק, והן בשל הצורך בהיווצרות הנסיבות המיוחדות שיצדיקו זאת.

לעומת זאת, פעמים רבות קורה שהרוכש קנה שתי חלקות קבר, והיורשים עשויים לבקש למכור את חלקת הקבר או לדרוש החזר כספי בגין החלקה שלא מומשה. כנגד מקרה כזה ברבים משטרי המכר של החברה קדישא קיים סעיף שלרוכש לא תהיינה זכות העברה או זכות ירושה,⁴¹ וכאשר קורה שהרוכש נקבר במקום אחר, נוצר מצב שלמעשה החלקה ממילא חוזרת לחברה קדישא, שכן גם ליורשי הרוכש אין אפשרות להעבירה לאדם אחר,⁴² ולכל היותר יש להם זכות כספית בלבד, אף שבכל זאת נהוג כעיקרון להעניק את זכות הקבורה בחלקת הקבר ליורשים.

יתר על כן, לעיתים אף קיים סעיף בשטר המכר שבמקרה שהרוכש ייקבר במקום אחר התמורה ששולמה עבור חלקת הקבר תישאר בידי החברה קדישא.⁴³

הנה כי כן, גם במקרים של ביטול או שינוי נסיבות ע"פ חוזה רכישה של חלקת קבר, יש להלך ע"פ תנאי החוזה.

³⁹ אין מקום לומר שכל שיש בידי הרוכש היא זכות לקבורה בלבד. ראה הרב ב"י לוי, פסקי דין ירושלים, כרך ז, עמ' קס-קסג; הרב ש' דיכובסקי, "תביעה על פינוי חלקה בבית הקברות שנמסרה לאחר" בנתיבי חסד ואמת (תשמ"ח), עמ' 28-33; הרב א' שרמן, "תביעה על פינוי חלקה בבית הקברות שנמסרה לאחר – דעת המיעוט" בנתיבי חסד ואמת, שם, עמ' 34-37.

⁴⁰ ראה רמ"א, חושן משפט, סימן קפט, סעיף א.

⁴¹ ראה גשר החיים, כרך ב, עמ' נא.

⁴² ראה הרב נ' גשטטר, "בעלות יורשים בחלקת קבר שנמכרה" מבית לוי (בני ברק, תשנ"ב), עמ' עג-פא.

⁴³ גשר החיים, שם. הרב טיקוצ'ינסקי אף ממליץ לחברה קדישא להנהיג במכירת קרקע לקבר תנאי הקובע "שגם אם שילם כל מחיר הקבר, אם הקונה ימות ויקבר בעיר אחרת ויתברר לגבאי החברה קדישא שלא יביאוהו לכאן – הרשות לגבאי החברה קדישא למכור ולתת מקום הקבר לאחר, והכסף שנתן הקונה תהא נדבה לקופת החברה קדישא, ועל דעת כן נותן הקונה את הכסף מלכתחילה". ראה גם שו"ת ציץ אליעזר, חלק י, סימן מ, אות ט, שדן בתוקפו של סעיף כזה בשטרי מכר, לאור הנסיבות המיוחדות שבגינן קנו אנשים חלקות קבר כפולות בהר הזיתים ובהר המנוחות.

1. טומאה וטהרה

המושגים טומאה וטהרה וההלכות הקשורות בהם הם מן המורכבים בין תחומי ההלכה,⁴⁴ זאת בנוסף לקושי בהבנת משמעותם,⁴⁵ שכן הם עניינים מופשטים לחלוטין. למרות הקושי בהבנת מהות הענין, קבע ר' יהודה הלוי⁴⁶ מתווה של הסבר בהקשר של חיות וחידולן, כשהעיקרון נלמד מטומאת המת. במקום בו אתה מוצא אופן של סילוק חיים אתה מוצא טומאה, ובמקום שאתה מוצא חיים והתחלה חדשה אתה מוצא טהרה, וכך אנו רואים בתורה שהטמא נצטווה לטבול במים חיים או להזות על גופו מים חיים.⁴⁷ דרגת הטומאה החמורה ביותר היא טומאת מת, וגופת המת מוגדרת כאבי אבות הטומאה. לכן, אף שדיבור על טהרת המת נשמע כבעל סתירה פנימית, יש לזכור כי האדם נברא בצלם אלוקים וכבודו נגזר גם מכך, ולכן הפעולות הכרוכות בתהליך הטהרה נועדו לשמור על צלם אלוקים של האדם.

זאת ועוד, האמונה היהודית כי העולם הזה הינו פרוזדור לעולם הנצח, והמוות הינו למעשה רק מעבר בין עולמות, הרי שיש בהליך הטהרה כעין הכנה מכובדת וראויה לכניסה לעולם האמת.⁴⁸

2. תהליך הטהרה

טהרת המת היא מנהג עתיק בקהילות ישראל,⁴⁹ אף שלא נדונו הלכותיו באופן ישיר בתלמוד.⁵⁰ במסגרת זו לא נוכל לתאר בפירוט את הליך הטהרה אלא בקוים כלליים בלבד, שכן הפרטים מרובים ואף קיימים הבדלים בין הקהילות השונות.⁵¹

⁴⁴ קיימים כמה סוגים של טומאה ודרגות שונות של טומאה. כמו כן, יש הבדלים בדרך התפשטות הטומאה, כמו גם הבדלים בדרך הטהרה ממנה.

⁴⁵ ראה רמב"ם, הלכות מקוואות, פרק יא, הלכה יב: "דבר ברור וגלוי שהטומאות והטהרות גזירות הכתוב הן, ואינן מדברים שדעתו של אדם מכרעתו והרי הן מכלל החוקים, וכן הטבילה מן הטומאות מכלל החוקים הוא שאין הטומאה טיט או צואה שתעבור במים אלא גזירת הכתוב היא והדבר תלוי בכוונת הלב וכו'". ראה גם במדבר רבה, יט, ח: "לא המת מטמא ולא המים מטהרין אלא אמר הקב"ה חקה חקתי גזירה גזרתי אי אתה ראוי לעבור על גזרתי".

⁴⁶ ר' יהודה הלוי, ספר הכוזרי, מאמר שני, אות נח-סב. ראה גם הסברו של רד"צ הופמן, בפירושו לספר ויקרא (ירושלים תשל"ב), עמ' ריט-רכג.

⁴⁷ ראה ויקרא טו, יג; במדבר יט, יז ועוד.

⁴⁸ ראה קונטרס היחיאלי, פרק טו, סימן יז. הובא בזכרון מאיר, שם, עמ' 284.

⁴⁹ אף שהוזכר במשנה, שבת, פרק כג, משנה ה. ואמנם, סדר הטהרה העתיק מיוחס להלל הזקן, ראה לחם הפנים, יורה דעה, סימן שנב, סעיף ד, קונטרס אחרון (צוטט בספרו של הרב לוי, זכרון מאיר, בעמ' 287-284, בהערה 3).

⁵⁰ ראה רמב"ם, הלכות אבל, פרק ד, הלכה א; שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שנב, ונו"כ; ערוך השולחן, יורה דעה, סימן שנב; חכמת אדם, קונטרס "מצבת משה". עניין הטהרה נדון כבר בדברי פוסקים ראשונים (ספר חסידים לר' יהודה החסיד, סימן תשלב; רבנו ירוחם, נתיב כח, חלק א; כלבו, סימן קיד, עוד).

⁵¹ להלכות המפורטות ולמנהגים השונים ראה בספרי הלכה והדרכה רבים נדונו מקורות דיני הטהרה והמנהגים השונים בקהילות ישראל. ראה לדוגמא: הרב מ' ברגמן, **זיבולא בתרייתא** חלק ראשון (ירושלים תש"א), עמ' ד-י; הרב א"ה גולדברג, **כבוד האדם – הדרכה מעשית לחברי גחש"א** (כפר פינס תשל"ח), עמ' 8-14; הרב י"י גרינוואלד, **כל בו על אבלות** (ניו יורק תשי"ז), עמ' 85-96; הרב ד"ב קרסיק, **הליכות עולם קטן** (וילנא תרנ"ח), עמ' 8-10; הרב יי

תהליך טהרה כולל רחיצה ונקיון יסודיים של המת שלאחריהם מְעָרִים בבת אחת תשעה קבין מים⁵² (כ- 20 ליטר) על כל גופו או מטבילים אותו במקוה.⁵³ הרחיצה והנקיון נעשים תוך הקפדה מרובה על כבודו וצניעותו של המת. לאחר תהליך הטהרה מלבישים את המת בתכריכים ומכינים אותו לקבורה.

במהלך ביצוע הטהרה נאמרים פסוקים ותפילות ע"י העוסקים בדבר, המכונים "סדר הטהרה".⁵⁴

סדר הטהרה המקובל כיום נעשה ע"פ ספר "מעבר יבִק" לר' אהרן ברכיה ב"ר משה ממודנה (איטליה, המאה הי"ז).⁵⁵

3. מטרת הטהרה

מטרת הרחיצה והטהרה נגזרות מכבודו של המת⁵⁶ ומהאמונה היהודית בעוה"ב, וכן מדיני הטומאה והטהרה.

א. בספר כלבו (ר' אהרן הכהן מלוניל, פרובנס-ספרד, המאות הי"ג-י"ד) כתב:

"ומדיחין אותו כדי להעביר זוהמתו שלא יקוצו העם בטלוליו".⁵⁷

דהיינו, הרחצה נועדה לשמור על כבודו של המת כדי שהמלווים אותו לקבורה והמתעסקים בו⁵⁸ לא יסלדו מטיפול בו ומליוויו לקבורה.

טיקוצ'ינסקי, **גשר החיים**, כרך א, פרק ט, עמ' צד-קה; הרב א' לוי, **זכרון מאיר** חלק א' (טורונטו תשמ"ה), פרקים יד-טו, בעמ' 283-330; הרב ג' צינר, **נטעי גבריאל**, כרך א, פרקים לט-מז, עמ' קצה-רמד; הרב א"ל קאטץ, **חסד של אמת** (ברוקלין תשמ"א), עמ' ס-סח.

הפרטים שלהלן מלוקטים מהמקורות הנ"ל.

⁵² עירווי של תשעה קבין מים בבת אחת על גוף האדם נחשב כטהרה לעניינים מסויימים לבעל טומאת קרי. ראה משנה מקוואות, פרק ג, משנה ד; תלמוד בבלי, ברכות, דף כב ע"ב; טור ובית יוסף, אורח חיים, סימן פח; משנה ברורה, שם, ס"ק ד; רמ"א, אורח חיים, סימן תרו, סעיף ד.

יש מהראשונים שמסביר כי הטהרה בעירווי תשעה קבין מים או בטבילה במקוה הינה אכן משום טומאת קרי. ראה ספר תשב"ץ קטן (לר' שמשון ב"ר צדוק, תלמיד מהר"ם מרוטנבורג, גרמניה המאות הי"ג-י"ד), סימן תמוז.

⁵³ הרב טיקוצ'ינסקי ואחרים מגדירים פעולה זו כעיקר הטהרה (גשר החיים, שם, עמ' צח).

⁵⁴ ראה הערה 49 לעיל.

⁵⁵ יש פרטים בהליך הטהרה, כמו בהכנה לקבורה, המשתנים בהתאם למנהגי האדם בחייו. ראה למשל גשר החיים, שם, עמ' ק.

⁵⁶ ראה רמב"ן, תורת האדם, שער הסוף, עניין הקבורה (עמ' קכה במהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ד), ועוד.

⁵⁷ ספר כלבו, סימן קיד, ד"ה מצות עשה.

⁵⁸ כך למשל אף שיש לבצע הטהרה בסמוך לקבורה, קיים דיון בספרות ההלכתית בשאלה מתי לבצע הטהרה כאשר יש פער זמן ניכר בין הפטירה לקבורה, שכן למטהרים יהיה קושי לבצע הטהרה לאחר כמה ימים ממועד הפטירה. ראה שו"ת נודע ביהודה תניינא, יורה דעה, סימן ריא; שו"ת חתם סופר, יורה דעה, סימן שכח; גליון מהרש"א, יורה דעה, סימן שנב; גשר החיים, חלק א, עמ' צד; שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קמח. עיין גם במקורות המובאים לעיל הערה 51.

ב. בספר חסידים (ר' יהודה החסיד, גרמניה המאה הי"ב) כתב:

"יזהר אדם הרוחץ את המת שלא יעזוב טינוף על בשרו... כי יש לו בושת כי הנפשות בתאר הגופים".⁵⁹

נימוק זה הוא משום כבוד המת, אך נוגע בענייני עולם הנשמות.

ג. הרמ"א כתב ע"פ צוואת ר' אליעזר הלוי שהובאה בשו"ת בנימין זאב⁶⁰ (ר' בנימין ב"ר מתתיה, גרמניה, המאה הטי"ז):

"שיטהרו במתון ובטהרה ובנקיות בין האצבעות ידים ורגלים ובין האזנים ויחופו ראשו ויסרקוהו כדרך החיים ויטלוהו צפרני ידיו ורגליו כדי שיבוא בטהרה למנוחה כמו שהיה רגיל לילך בשבת לבית כנסת".⁶¹

נימוק זה גם הוא נובע מהטעם הכללי של הצורך בהכנה ראויה ומכובדת לכניסה לעולם האמת.

ד. הרב טיקוצ'ינסקי מסביר את עניין הרחיצה באופן סמלי ע"פ האמור בספר חסידים⁶²:

"כל עומת שבא כן ילך (קהלת ה, טו) כשנולד רוחצים אותו, וכשמת רוחצים אותו... כיציאה מהבטן וכיציאה מהגוף, לידות הן".⁶³

קיימים נימוקים נוספים, חלקם ע"פ תורת הסוד,⁶⁴ וחלקם נובעים מדיני טומאה וטהרה⁶⁵.

4. הנוכחים בהליך הטהרה והעוסקים בה

כבוד המת

כאמור, בכל תהליך הכנת גופת המת לקבורה, בסדר הטהרה וההלבשה, יש הקפדה רבה על שמירת כבודו של המת ועל צניעותו, ויש להימנע אפילו משיחה בטילה.⁶⁶ יפים דבריו של בעל ערוך השולחן בעניין זה:

"כל מעשי ועניני המת יהיה בצניעות כאילו הוא חי שלא יתבזה כי הנשמה מכירה בכבוד הגוף ובבזיונו".⁶⁷

⁵⁹ ספר חסידים, סימן תשלב (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ז), עמ' תמו. הובא במעבר יבק, שפת אמת, פרק כה.

⁶⁰ שו"ת בנימין זאב, סימן רד.

⁶¹ דרכי משה, יורה דעה, סימן שנב, ס"ק ב.

⁶² ספר חסידים, סימן תקס (שם, עמ' שע).

⁶³ גשר החיים, חלק א, עמ' צד.

⁶⁴ ראה מעבר יבק, שפת אמת, פרק כה; שם, שפתי רננות, פרקים יא-יד.

⁶⁵ ראה לעיל הערה 52.

⁶⁶ ראה נטעי גבריאל, שם, עמ' רב.

דוגמא להקפדה זו, במהלך הרחיצה אין להפוך את המת על פניו, כיוון שהדבר נחשב דרך בזיון.⁶⁸ כמו כן, יש נוהגים לבצע את הרחיצה כשהמת מכוסה בסדין.⁶⁹ כך קיימים כללים גם לגבי זהות העוסקים בטהרה, אישיותם וההכנות הנדרשות מהם.

נוכחות בחדר הטהרה

בעניין הרשאים להיות נוכחים בשעת הטהרה, יש להבחין בין האיסור הכללי להיות נוכח למי שאינו עוסק בטהרת הנפטר, לבין איסור נוכחות מחמת סיבה מיוחדת של כבוד הנפטר הנעוצה ביחסי קירבה או משום גדרי צניעות. בעניין הראשון נפסק שלאדם שאינו משתתף בטהרה אסור להיות נוכח בחדר הטהרה בשעה שעוסקים בטהרה.⁷⁰ טעם הדבר הוא משום כבודו של המת כאמור לעיל.

אמנם, יש מי שכתב שלאחר סיום הליך הטהרה ולפני שמוציאים את הנפטר לקבורה, מותר ליתן לקרובים להיכנס ולגלות בפניהם את פני הנפטר, כדי לראותו וכדי שיווכחו שהכינוהו לקבורה כראוי,⁷¹ ויש שנהגו אף לאפשר לקרובים להשתתף בהלבשת התכריכים.⁷² אולם, גם אם אין מדובר בנוכחות פאסיבית אלא בסיוע להליך הטהרה, לא כל מי שמעוניין לעסוק בטהרה רשאי לעשות כן. לדוגמא, לבן אסור לעסוק בטהרת אביו, כשיש מי שיעשה זאת,⁷³ וכן אין לתמיד להיות נוכח בטהרת רבו אם אינו משתתף בביצוע הטהרה.⁷⁴

הרב טיקוצ'ינסקי כותב⁷⁵ שלנוהגים לרחוץ את המת כשהוא מכוסה יש להקל בנוכחות של בן בטהרת אביו או של תלמיד בטהרת רבו בזמן שהנפטר מכוסה, אף שאינם משתתפים בפועל בטהרה.

נוכחות גברים בטהרת נשים ולהיפך

בכל ספרי ההלכה וההדרכה העוסקים בדיני טהרה המת נקבע באופן ברור כי גברים יבצעו את כל הליך הטהרה לנפטר גבר, ונשים תבצענה את כל הליך הטהרה לנפטרת אשה,⁷⁶ וכך נהוג בכל הח"ק.⁷⁷

⁶⁷ ערוך השולחן, יורה דעה, סימן שנב, סעיף ד. ראה ביקורתו הנוקבת של בעל חכמת אדם (שם), על הנוהגים ברחיצה ובטהרה ללא כבוד לנפטר.

⁶⁸ חכמת אדם, שם, סעיף ו.

⁶⁹ גשר החיים, שם, עמ' צו.

⁷⁰ ראה גשר החיים, שם, בעמ' קיא; נטעי גבריאל, שם, בעמ' רו; זכרון מאיר, שם, בעמ' 298.

⁷¹ נטעי גבריאל, שם, בעמ' רו, הערה ח.

⁷² זכרון מאיר, בעמ' 298, בשם מנהגי ח"ק שיקגו.

⁷³ גשר החיים, שם, בעמ' צד, קיא.

⁷⁴ גשר החיים, שם בעמ' קיא.

⁷⁵ גשר החיים, שם.

⁷⁶ גשר החיים, שם, עמ' קג; זכרון מאיר, שם, עמ' 297; נטעי גבריאל, שם, עמ' רא, ועוד.

⁷⁷ על חומרת הדברים ראה מה שכתוב ב"מעשה המת" המיוחס להלל הזקן, הובא בזכרון מאיר, בהערה 3 בעמ' 287-

289.

טעם ההפרדה נובע מגישה עקרונית של ההלכה להפרדה בין המינים, כדי להמעיט עד כמה שניתן את האפשרות לגירוי יצרים שלא במקומו, שלמרבה הצער, דרושה גם בשעת אבלות,⁷⁸ ומסתבר ששיקול זה מתווסף לשיקול הכללי של כבוד המת, כאמור לעיל.⁷⁹ ואולם, גם במקרים שנראה כי לא שייך נימוק זה יש לאסור, כך כותב הרב שטרן,⁸⁰ לגבי השתתפות בעל בטהרת אשתו.

ועדיין יש מקום לברר עד איזה שלב בהליך הטהרה וההלבשה קיים איסור זה.

נוכחות גברים בעת הלבשת התכריכים לאשה ולהיפך

לצורך הבנת הדברים, נפרט מעט את סדר הלבשה לאחר ביצוע הטהרה. מקובל ברוב קהילות ישראל להלביש את המת בתכריכים לבנים מפשתן⁸¹ הכוללים שמונה פרטי לבוש⁸²: (1) מצנפת (כובע),⁸³ (2) סוּדָר,⁸⁴ (3) מכנסיים, (4) כותונת, (5) מעיל, (6) סובב,⁸⁵ (7) מסווה,⁸⁶ (8) כיסוי לראש ולעיניים.⁸⁷

סדר הלבשה כעיקרון הוא ע"פ סדרם של פרטי הלבוש הנזכרים, אולם יש מנהגים נוספים, ויש המונים חגורה בין פרטי הלבוש האמורים, ומשמיטים פרט אחר.⁸⁸

מכל מקום, לענייננו, נאמר מפורשות כבר במסכת אבל רבתי כי יש לשמור על הפרדה (חד כיוונית) בין המינים גם בהלבשת המת תכריכים:

"האיש מכרך ומקשר את האיש, אבל לא את האשה, האשה מכרכת ומקשרת את האיש ואת האשה".⁸⁹

⁷⁸ ראה סוכה, דף נב ע"א. ראה שו"ת דברי מלכיאל, חלק ה, יורה דעה, סימן קנד.

⁷⁹ ולכן, אף שלכאורה מקור ההלכה הינו במסכת אבל רבתי המצוטטת להלן ליד ציון הערה 89, ייתכן שכאן האיסור הינו דו כיווני גם בשל הנימוק הכללי של כבוד המת, ובושת היא לנפטר גבר שתעסקנה ברחיצתו נשים.

⁸⁰ הרב בצלאל שטרן, שו"ת בצל החכמה, חלק א, סימן יח (יצויין, שמדובר באשתו נדה). השווה שו"ת שמש צדקה, יורה דעה, סימנים סד-סו, שכתב להחמיר אף שלדעתו מעיקר הדין מותר, צוטט בכל בו על אבלות, שם, בעמ' 88.

⁸¹ מועד קטן, דף כז ע"ב; שולחן ערוך, שם, סעיף ב; פתחי תשובה, שם, ס"ק ב. לפרטים נוספים בעשיית התכריכים ראה גשר החיים, שם, עמ' קא-קב.

⁸² ע"פ גשר החיים, שם, עמ' קב-קג, ועוד. בנטעי גבריאל (שם, עמ' רלג) הובא כי יש נוהגים להלביש המת בחמישה פרטי לבוש ויש הנוהגים בשלושה. אם הנפטר כהן מוסיפים לתכריכיו גם כפפות. טלית לגבר וסדין לאשה אינם כלולים במניין זה, ונוהגים להסירם לאחר הנחת הנפטר בקבר.

⁸³ הכובע מתוח על הראש והפנים עד הצוואר.

⁸⁴ בד ארוך (כ- 3 מטרים אורכו ו- 80 ס"מ רוחבו) המקופל לשניים ובאמצעיתו פתח להכנסת הראש.

⁸⁵ הסובב הינו סדין ארוך ורחב שכורכים בו את הנפטר בדרך הבאה: מניחים את הסובב באלכסון תחת המת, וקושרים שלושה קשרים (זמניים), את שני הקצוות הצדדים בקשר עניבה, הקצה העליון מופשל על הפנים עד הצוואר ונקשר בחוט התפור שם, ו

⁸⁶ חתיכת בד המכסה את הראש עד החזה עליה כורכים את הסובב כדי להדקה.

⁸⁷ חתיכת בד מרובעת הניתנת על הראש והעיניים.

⁸⁸ ראה חסד של אמת, שם, בעמ' סה-סז; כל בו על אבלות, שם, בעמ' 91.

⁸⁹ מסכת אבל רבתי, פרק יב, הלכה י. ראה שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שנב, סעיף ג.

הש"ך⁹⁰ הסביר הלכה זו משום גדרי צניעות. ולכן, המסקנה היא כי אסור לגבר לעסוק בהלבשת תכריכים לנפטרת, ולא זו בלבד, אלא שיש מי שהחמיר והרחיב את האיסור גם לעניין הקבורה,⁹¹ דהיינו שגבר לא יעסוק בקבורת אשה, אף שהנוהג הפשוט אינו כן. בעל ערוך השולחן אף יצא חוצץ נגד המנהג שבו כורך החגורה לאמו ובעל כורך החגורה לאשתו,⁹² פעולה הנעשית לאחר שגופת הנפטרת מכוסה, שכן יש פגם בעצם העובדה שגבר מתעסק בגופת אשה.

לגבי הלבשת תכריכים לנפטר גבר ע"י אשה, לכאורה עולה מדברי הברייתא שכעיקרון אין איסור בדבר, אולם עדיין צ"ע⁹³ מאיזה שלב בהלבשת התכריכים יהיה הדבר מותר. כמו כן, יש להתחשב במנהג המקום ובתקנות הח"ק.⁹⁴

ה. סיכום ומסקנות

1. מאז תקופת המקרא עולה החשיבות של רכישת מקרקעין לקבורה, ואפילו מחיים כדי שבבוא השעה המת ייקבר בחלקת קבר בבעלותו.
2. עצם ייעוד חלקת הקבר למת מסויים אין בו כדי לאסור את הקבר וחריגיו בהנאה ומותר להשתמש בחלקת הקבר ואף למוכרה.
3. בשטח שהוקצה לבית קברות קיימים כללי התנהגות ושימוש ראויים הדומים לכללי התנהגות ושימוש בבית כנסת.
4. אין בכללים אלו כל הגבלה על מכירה או מסחר בחלקת קבר שבתחום בית הקברות.
5. בחוזה מכירה של חלקת קבר יפורשו תנאי הממכר על פי מנהגי הקבורה הנהוגים באותה עת.
6. חוזה מכירה שאין בו סעיף המסדיר את זכויות הרוכש במקרה של אי שימוש בחלקת הקבר, אינו פוגע בזכותו הקניינית על פי דין.
7. לרוכש חלקת קבר זכות קניינית של בעלות על חלקת הקבר ולא רק זכות לקבורה או לשירותי קבורה.

⁹⁰ ש"ך, יורה דעה, שם, ס"ק ב. ההבדל בין גברים לנשים נעוץ בשוני במנגנוני ההתעוררות המינית. ראה גם, שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קצה, סעיפים טו-יז.

⁹¹ שו"ת דברי מלכיאל, חלק ה, יורה דעה, סימן קנד.

⁹² ערוך השולחן, שם, סעיף ב.

⁹³ לא מצאתי בספרות ההלכתית שתחת ידי דיון מפורש בשאלה זו.

⁹⁴ ראה ב"ח, יורה דעה, סימן שנ; בית לחם יהודה, יורה דעה, סימן שנב. יש להתחשב גם בעובדה שקיים השיקול הכללי של כבוד המת (כאמור לעיל בהערה 79), וייתכן שבזכות היא לו שיתעסקו בו כאשר הוא עירום, וההיתר יהיה רק בשלבי הלבשה האחרונים.

8. במקרה של נתינה או מכירה למקבל או רוכש חיצוני בעלי הדין הנכונים הם יורשי הרוכש או המקבל, והתביעה נגדם תהיה בהתאם למוסכם בין בעל החלקה לבין הרוכש או המקבל.
9. במקרה של נתינה ללא תמורה, אין לנותן עילת תביעה נגד החברה קדישא וגם לא נגד יורשי המקבל.
10. ויתור או מחילה יכולים להיעשות על חובות או התחייבויות בלבד, אך לא על נכסים מוחשיים.
11. טהרת המת היא מנהג עתיק בקהילות ישראל, אף שלא נדונו הלכותיו באופן ישיר בתלמוד.
12. תהליך הטהרה כולל רחיצה ונקיון יסודיים של המת שלאחריהם מערים בבת אחת תשעה קבין מים (כ- 20 ליטר) על כל גופו או מטבילים אותו במקוה.
13. הרחיצה והנקיון נעשים תוך הקפדה מרובה על כבודו וצניעותו של המת.
14. לאחר תהליך הטהרה מלבישים את המת בתכריכים ומכינים אותו לקבורה.
15. מטרות הרחיצה והטהרה נגזרות מכבודו של המת ומהאמונה היהודית בעוה"ב, וכן מדיני הטומאה והטהרה.
16. האיסור הכללי להיות נוכח בטהרה למי שאינו עוסק בטהרת הנפטר נובע מכבוד המת.
17. לאנשים מסויימים אסור לעסוק בטהרת המת עקב יחסי קירבה או משום גדרי צניעות.
18. בספרות ההלכה העוסקת בדיני טהרת המת נקבע באופן ברור כי גברים יבצעו את כל הליך הטהרה לנפטר גבר, ונשים תבצענה את כל הליך הטהרה לנפטרת אשה וכך נהוג בכל הח"ק.
19. מסתבר ששיקולי הצניעות מתווספים לשיקול הכללי של כבוד המת.
20. גם בהלבשת המת בתכריכים יש לשמור על הפרדה בין המינים.
21. ע"פ מקורה של הלכה זו האיסור הוא חד כיווני, דהיינו לגבר אסור לעסוק בהלבשת אשה, אך לא להיפך, אולם לא ברור כיצד יש לנהוג הלכה למעשה, הן בשל כח המנהג והתקנות, והן משום שלא ברור מאיזה שלב תהיה מותרת ההלבשה.